Десь-не-десь (той час уже поріс мохом) жив та був собі Гринь.

Хто ще й не прокидається, а з багацького двору встає і курить пилюга: суне череда. Її веде круторогий баран, а Гринь з песиком Дзявком її підганяють.

Моргає білоголовий ранок — вони вже за селом.

Смугою темніє ліс. Так степ — і так степ, а посередині шлях. Край шляху горбочок і на ньому калина. Мачуха Маруня наказувала Гриневі: паси, де хочеш, але той горбочок обминай і не здумай сісти під калиною спочити — тобі ж ліпше буде?

Дуже це йому треба! Землі тут скільки хочеш: паси — не випасеш. А зморишся — лягай, впирайся ногами в ліс і вкривайся небом.

Вихопившись з куряви, чабанець і песик перебігають отару, завертаючи її на пашу. Чорний круторогий баран, зупинившись, дивиться на Гриня своїми червонястими очима, оглядається на череду, мовби роздумує: звертати чи ні?

— Гав-гав! — насідає на нього Дзявко.

А той стоїть, не ведучи вухом,— кудлатий і тлустий, непоступливий і кривоногий: знає, що його пестять, не зачеплять пальцем, що на нього і не крикнуть.

— Дзявко, перестань. Хіба ж так можна? — втихомирює чабанець песика і впрошує барана: — Бирцю, ну, бирцю, ми ж таки товариші...

Баранище ліньки, спроквола сходить зі шляху, а за ним і череда. Гринь і Дзявко стають перед нею і пропускають її попасом.

Песик, покрутившись, ліг і висолопив язика. Чабанець стоїть, обпершись на палицю. День у день він у степу, бачить: всі трави стеляться йому під ноги. Він чує: всі жайворонки йому співають.

Попас доходить до лісу, завертається, зайнявши нову площу. Тепер ліс перед Гриневими очима. Дерева, як велетенські свічі землі: дуби — рудаві, сосни — червоні, берези — біль— Буяє, палахкотить зелене полум’я. Все тут зрідні, і він рідня дереву, траві й небу. Що з того, що босий, що в латаному руб’ї й з торбинкою, в якій кавалок сушняку та цибулина,— він зрідні самому сонцю. Воно зійшло, спило росу з порепаних ніг, світить і гріє.

Та найрідніша йому череда, ті чорні, білі, сиві волохаті живі кожухи. Вони ворушаться, пасуться, рябіють в очах, а він радіє і тішиться. Жодна ярочка в нього не пропала. Він знає: ще одна вівця не окотилася — нині буде приплід, тому й пильнує за білою вівцею з пацьорками.

Поступаючись, ведучи череду, думає про одне й те ж, одним і тим же переймаючись, щоб вівці напаслися, щоб були, як гори. Інколи згадує: був зовсім малий, мав малу роботу — гонив хворостинкою гусей до води. Тепер у нього старша робота, і тому за кожного барана, за кожну вівцю, за кожне найменше дрібняточко він готовий на все.

Йому ніхто не страшний. Подейкують, вибрів було з лісу і підкрадався вовк. Дзявко гавкнув І принишк, а чабанець як ускочив, ухопив сіроманця за вуха, осідлав його і давай поганяти степом, аж той запросив миру. Поклявся, що й не поткнеться більше. І не потикається. Він переміг самого вовка.

Під обід, напившись з джерела, череда облягалася в тіні під лісом, а біла з пацьорками якраз і окотилася. Облизала своє маленьке. Воно полежало, сп’ялось і стояло, безпорадне, біле, як сніг, смішно опустивши вуха. Гринь підвів його до вівці, і воно почало її ссати, тузати, мелькаючи куценьким хвостиком.

Степ умлівав у срібній імлі. Чабанець дістав і розламав черствий хліб: половину Дзявкові, половину собі. На зубах затріщала цибуля. Але він не встиг пообідати. Шляхом гуркотів ридван — їде мачуха оглядати свої володіння.

Гринь покинув хліб і цибулю, взяв на руки новонароджене ягнятко, побіг їй назустріч. Біла з пацьорками — за ним. А Дзявко не такий: держав половину сушняку в лапах і поки не пообідав, не піднявся. Вхопив і лигнув Гриневу половину.

Мачуха сиділа на передку, обіруч правлячи віжками, втримуючи коней,— сильна, завзята і нахраписта.

— Як моя вовна і шкури, як моє м’ясо, лій і бринза?

Чабанець показує їй ягнятко, тулячи його до грудей.

— Відпусти, віддай його матері,— каже вона.— А будеш гнати додому, візьми на руки, бо воно маленьке і пізнє.

Мачуха зіскочила з ридвана і гукає до череди:

— Чи ви наїджені? Чи ви напоєні?

Песик лащиться, скавулить, а вона його ногою:

— Не-до тебе здрастуй, я запитую свого баранчика,— і чухає його між рогами.

— Бе-ке-ке! — бекає круторогий.

— Може бути, кажеш? — перекривляв його і сміється, а тоді до Гриня: — Старайся! Сонце пасе землю, а ти — череду! — хитра, мети

кована і клепана на язик.— Будеш шануватися, через рік, через два, а то й раніше, я поставлю тебе до старшої роботи — ходитимеш за плугом, поганятимеш волів.

Вона не частує його ні наїдками, ні напитками, не обділяє ні вдяганням, ні взуттям, обіцяє роботу, а він радий-радий: росте — бачить себе за плугом...

Всівшись на передку, рушивши, вона допоминається мовби ненароком, чи він не підходив до горбочка, до калини?

— Я туди не дивлюся, мамо! — гукає чабанець услід за гуркітливими колесами. Отакий! В селі недарма кажуть: вогонь, а не хлопець — осідлав вовка. Його батько, як віл, куди запряжуть, туди й поганяють, а він пережене й батька. Позаочі, бо Маруні на очі не попадайсь: багатирка. Люди все знають, але мовчать, а Гринь не з тих, щоб вивідувати.

Моргає чорнобривий вечір. Та коли аж посутеніє, череда, повільно ступаючи, пише своїми ратицями шлях додому. Гринь несе на руках ягнятко. Він і спить у кошарі, в яслах: досвітком знов гнати на росу.

Йому ніщо спека, дощ: дощ випере, сонце висушить. Та от настав один день без сонця. Вітряний. Холодний. Отара збилася юрмою. Вівці поховали голови й не пасуться. Песик згорнувся клубком і морду під хвіст. Морочно, сумно чабанцю. Ніде дітися. В таку негоду добрий господар і собаку не проганяє з двору. Мачуха ж наказала: жени і паси — вітер тебе не здує, а мжичка не розмочить. Хіба ти з глини? Рідний батько Герасим їй потакає: співає тієї самої. Йому теж не з медом: поїхав заготовляти ліс, бо ще дужче розбудовується.

Гриневі ні до чого прихилитися. Стоїть, як журавель на болоті. То підкулить одну ногу, то другу і так зогрівається. До лісу далеко. Череду

не зрушиш з місця. Дзявкові хоч і трава не рости, а вітер свище, а мжичка січе.

Тут він і спам’ятався, що стовбичить перед горбочком, на якому росте калина. Відвернувся" щоб і не дивитися в той бік, думаючи: добре тим вівцям — вони в кожухах, Дзявкові добре — він теж у кожушку. Заздрив вівцям і песику.

Мжичка січе в лице. Ноги дубіють. Знов став очима до горбочка і до калини.

"Якби я сховався під той горбочок, може, хоч трішки врятувався б від вітру і від мряки,— подумав собі.— Чого мені боятися?"

Він хоч і подумав, але довго стояв, довго переминався з ноги на ногу. Покликав Дзявка, щоб ішов з ним, але песик і голови не підняв.

Він таки зважився. Боязко, сторожко підступив до горбочка. Присів і сховався від вітру. І мжичка тут не така жаска. Йому схотілося здрімнути, та раптом хтось начеб Застогнав — тяжко і жалісно.

Гринь зірвався. Череда стоїть. Песик лежить. Ніде нікого. "Чи то застогнала стуманена земля, чи захмарене небо,— заміркував.— Піду заберусь звідси!" А горбочок мовби не пускає його від себе. Кругом шмагає смалкий вітер, мрячить мжичка. Пригнувся, схилився — під горбочком ні вітру, ні сльоти. "Добре тут. Десь-то мені причувся той тяжкий і жалісний стогін. А може, з дрімання? — І він надумався: — Зріжу калину, зроблю сопілку — буду грати, зігріюся, і мені стане веселіше".

Збіг на горбочок. Калина схилилася йому до ніг. Він мовби і не робив сопілки: вона як вродилася йому в руках. І озвалася людським голосом:

— Будеш, мій сину, грати, будеш стояти за правду, аж поки цар тебе не поцілує. А коли поцілує, правда від тебе втече.

Він ніби десь чув той голос, а де, ніяк згадати не може. Байдуже череда і що з нею: тільки б чути той рідний голос, що проникає в груди і вражав серце.

"Але де той цар, а де я,— подумав Гринь.— Хіба може таке бути? Рідний батько ніколи мене не цілував. Мачуха й поготів. А своєї матері я не пам’ятаю: оповідали, пішла по ягоди в ліс і загубилася а чи хижий звір її роздер".

Він приклав сопілку до уст. А вона грає, промовляючи:

— То не я граю, то грає моя прохромлена душа.

Став хлопець перебирати пальцями голосники" а сопілка промовляє:

— Були дід і баба. В діда дочка. І в баби дочка. Бони жили межа в межу. Дідові зле — удовець. Бабі недобре — удовиця. Вони й побралися. Та не злюбила баба дідову дочку. Думає й думає: якби зігнати її зі світу, а там і дід помре, і вони зі своєю дочкою заволодіють спадком. Дідова дочка" як на зло, і гарна, і роботяща. Її засватано. Дід наполіг, щоб прийняти приймака. А бабина дочка, хоч і гарна, та не береться й за холодну воду. А баба їй ще й потурає. Дід і не збирається помирати. Знайшовся внук. А бабина дочка сидить і старіє в дівках. Баба сердита, як ніж. От і намовляє вона послати зятя-приймака в чумаки. Він поїхав. Тоді вона намовляє дідову дочку, щоб ішли з її дочкою в ліс по ягоди, а внучка сама догляне. Дідова дочка послухала і пішла з бабиною. Одна збирає і збирає ягоди, радіє, що принесе малому синові, а друга нипає по лісу: зовсім інше їй у голові. Вертаються додому. Сіли при шляху спочити. Дідова дочка втомилася і заснула, а бабина встромила їй ніж у серце. Тут і загребла. Прийшла, поводить плечима й каже дідові та бабі: ми розійшлися в лісі й пішли різними дорогами, де та приблуда, я не знаю... Вернувся з Криму зять-приймак. А дідової дочки нема й нема. Тут баба і настоює: під мертвого рук не підкладеш — бери, зятю-приймаче, мою дочку. Вона давно цього хоче. Дід розсердився: яке весілля, тут, може,

треба обід ставити. Подався шукати дочку і пропав. А зять, дарма що здоров чоловік, та м’який. Він піддався, і баба зі своєю дочкою обернули його в ніщо, гірше ніж у наймита, прибравши собі до рук і його сина. Чужим ще гроші плати, а свої дурію зі шкури лізтимуть...

Чабанець плакав, а сопілка не мовчала:

— Ой, помалу-малу грай, мій сину, не вражай украй моє серце: мене сестриця загубила — встромила мені ніж у груди.

Він ридав голосніше вітру. Сльози лились рясніші, ніж дощ. Чому правда під ногами, а кривда в руках? Хто скаже? Закляк під калиною на горбочку край шляху.

Смеркалося, пригнав череду. Вони завжди з батьком доїли овець. Так було й цього вечора. Батько хвалився, яких навибирав дубів на обори. Гринь теж хотів оповісти йому про свою пригоду, але його душило за горло. Висмикнув з-за пазухи сопілку і подав батькові.

— Що це? — запитав, крекнувши, батько.

Гринь німо, трепетливою рукою простяг йому сопілку. Вона заграла і заговорила:

— Ой, помалу-малу грай, мій коханий, не вражай украй мого серця: мене сестриця згубила — встромила мені ніж у груди.

— Синку, то ж голос нашої матері! — заволав батько.— Я з самісінького початку здогадувався, а мене задурили й обкрутили. І нащо я піддавсь? Пропав! Я пропав...— став сам не свій.

Він шалів, дер чуба і погнав у корчму. Що з ним діялося, Гринь того не бачив. Раніше в нього боліли руки або ноги, раніше нила спина, коли

викидав гній, а тепер в нього боліло й нило серце. Хлопець відчув його в своїх грудях. Перекуняв у яслах, а досвітком погнав череду.

Переморгав білобровий ранок, настав день — Іде, гуркотить ридван. Коні здибились, мачуха Маруня зіскочила і до Гриня з батогом:

— Де та сопілка?

— Нате,— відповів чабанець.

Вона взяла, заграла, а сопілка й озвалася:

— Ой, помалу-малу, душогубко, грай, не вражай украй мого серця: ти ж мене згубила, ти ж встромила мені ніж у груди.

Мачуха посиніла, трясеться.

— Геть! — застукотіла зубами.— Щоб мої очі тебе не бачили... Я вже віддала твого батька в солдати: якраз йде рекрутський набір. Хай цар візьме його на війну, хай твій батько на війні загине! А я щоб духу твого не чула! Голодранці! Я не дозволю глумитися! Пріч! — Та й кинула сопілкою об землю.

Гринь підняв сопілку, рушив у світ за очі. Дзявко метнувся за ним, провів до лісу і вернувся.

Хлопець пішов у ліс, а вийшов до людей.

Він грав на сопілці, а вона промовляла словами, щоб жити правдою, а не кривдою, щоб брат на брата не точив ножа.

Люди його прийняли. Він ходив від солом’яної стріхи, бував на ярмарках, просто на майданах. Як тільки побачать свиту з відлогою,

торбину за плечима, сопілку за поясом і ціпок у руці, так і переказують одне одному: іде сопілка. Збираються громадою і слухають.

Про нього ширилися поголоски і чутки. Подейкували: звалив, завдав собі на плечі людську недолю і двигає її по землі. В нього таке чоло, що на ньому записані-світові скарги. Його очі як глибокі безодні: чорне горе і люті болі топляться у них, а вони ясні, щирі, дитинні.

Дійшла пославка й до самого царя: так і так, з’явився якийсь швендя, бродить і баламутить простих людей, підбиває їх проти панства і влади. Проти нього нема ніякого впину!

— Привести! — наказав цар.

Його знайшли, взяли і вели — передавали з рук у руки жандармам. Ті з ним не панькалися: давали чосу, забиваючи памороки.

Прочумуючись у холодній хурдизі, він гірко подумував: на тілі нема жодного живого місця, а мені було казано боятися, щоб цар не звабив своїм поцілунком. Якщо його посіпаки гірше собак, то що зробить зі мною він? Він мене так поцілує, так клацне зубами і виплюне!

І на нього напав страх — руки трясуться, очі кліпають. Затремтів, як лист. Йому здалось: вже підходить з косою смерть. Невже ж він помре?

Жах і жаль розбурхували, розпалювали йому уяву. То згадувалися степ і ліс, то уявлявся цар.

Шелестить трава, співають жайворонки... Раптом усе принишкло: цар наставляє свій перст.

Гомонить, гойдається ліс. Повно сонця... Раптом усе померкло: цар киває перстом — іди, бестіє, сюди!

Нема ні степу, ні лісу: їх заступає велика пащека — одна губа на землі, друга під небом... Йому нічого не хочеться, якби вернутися назад, туди — в степ, до лісу. "Дзявко лише трішки мене провів і вернувся. Він провів і вернувся: песик, а розумніший, ніж я",— вертиться в голові.

Вороття нема. Від того ще страшніше, ще жахливіше.

В буцигарню заходять жандарми, наказують, щоб споряджавсь. Свитка з відлогою, торбинка за плечима, сопілка за поясом і ціпок у руці — в чому ходив серед людей, у тому його повели у царський палац.

Блиск і розкіш осліпили Гриня. Цар же встав з трону й рушив йому назустріч. Підступив та й каже:

— Так ось ти який!

Гринь стоїть ні живий ні мертвий: прощайсь душа з тілом! А цар милостиво прихилив його до себе. Гринь і не стямився, як цар його поцілував, цмокнувши ніби знічев’я у щоку. Тоді висмикнув йому з-за пояса сопілку і призволяє:

— Ти усім грав, заграй і мені, хай я теж послухаю.

Гринь налаштував сопілку. Зашпори від переляку йому ніби відійшли. "Що буде, те й буде, а я заграю!.." Сопілка заграла, але не обізвалася жодним словом. Гринь спохопився: чому вона не обзивається жодним словом? Що з нею? Та пізно — вже було по всьому.

Сопілка грала весело, шпарко.

Цар заусміхався. Пританцьовуючи, задзвонив у дзвінок: скликав вельмож.

Прийшли, вступили вельможі. А сопілка витинає. Хто взявся у боки, хто давай вихиляса, а хто Й навприсядки.

— А ви боялися! — тільки й сказав цар і заплескав у долоні.

Гриня одягли в кармазини, в блаватаси, озули в сап’яни. Він став грати цареві, цариці й царенятам на балах. Під солом’яною стріхою, на ярмарку, просто на майдані його ніхто більше не бачив.